

SENSOR INTEGRATSIYANI AUTIZM SPEKTRI BUZILISHI BO'LGAN BOLALARGA TA'SIRI

Abdullayeva Muslima Shovkat qizi

O'zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti Oligofrenapedagogika mutaxassisligi 10-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada autizm spektri buzilishi (ASB) bo'lgan bolalarda sensor integratsiya terapiyasining ilmiy-nazariy asoslari, uning sensor rivojlanish, harakat koordinatsiyasi, xulq-atvor va ijtimoiy moslashuvga ko'rsatadigan ta'siri tahlil qilingan. Sensor integratsiya mashg'ulotlarining samaradorligi, ularni ta'lim va reabilitatsiya jarayoniga tatbiq etishning afzalliklari hamda zamonaviy ilmiy tadqiqotlar natijalari yoritilgan. Tadqiqot natijalari sensor integratsiya terapiyasi autizmli bolalarning kundalik hayot faoliyati va ta'lim jarayonidagi ishtirokini yaxshilashini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *autizm spektri buzilishi, sensor integratsiya, sensor terapiya, rivojlanish, reabilitatsiya, maxsus pedagogika, inklyuziv ta'lim.*

Kirish

Autizm spektri buzilishi bolalarning nevropsixik rivojlanishidagi murakkab buzilishlardan biri bo'lib, u ijtimoiy muloqot, nutq, xulq-atvor hamda sensor axborotni qabul qilish va qayta ishlashdagi qiyinchiliklar bilan tavsiflanadi. Ko'plab tadqiqotlarda ASB bo'lgan bolalarning 70–90 foizida sensor ishlov berish bilan bog'liq muammolar uchrashi qayd etilgan. Ushbu muammolar bolaning o'qishi, kundalik faoliyati va jamiyatga moslashuviga salbiy ta'sir qiladi. Sensor integratsiya terapiyasi aynan shu muammolarni kamaytirishga qaratilgan ilmiy asoslangan yondashuvlardan biri bo'lib, u maxsus pedagogika, reabilitatsiya va ergoterapiya amaliyotida keng qo'llaniladi.

Asosiy qism

Sensor integratsiya nazariyasining ilmiy asoslari. Sensor integratsiya nazariyasi amerikalik olim A. Jean Ayres tomonidan ishlab chiqilgan. Unga ko'ra, miya tashqi muhitdan kelayotgan sezgi axborotlarini qayta ishlab, ularga mos javob reaksiyalarini shakllantiradi. Ushbu jarayonning buzilishi bolaning motor rivojlanishi, xatti-harakati, o'qish faoliyati va emotsional holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Autizm spektri buzilishi bo'lgan bolalarda quyidagi sensor buzilishlar ko'proq uchraydi: tovushlarga o'ta sezgirlik;

- yorug'lik va ranglarga kuchli reaksiya;
- teginishga salbiy munosabat;
- vestibulyar tizim faoliyatining sustligi;
- muvozanatni saqlashdagi qiyinchilik;
- propioseptiv sezgilarning yetarlicha rivojlanmaganligi.

Mazkur buzilishlar bolalarda qo'rquv, xavotir, stereotip harakatlar va ijtimoiy faollikning pasayishiga olib keladi.

Sensor integratsiya terapiyasining mazmuni

Sensor integratsiya terapiyasi individual baholash asosida tashkil etiladi. Mashg'ulotlarda arg'imchoqlar, trampolinlar, balans doskalari, sensor yo'laklar, massaj to'plari, qum va suv terapiyasi, turli teksturali materiallardan foydalaniladi. Mashqlar vestibulyar, proprioseptiv va taktil tizimlarni faollashtirish orqali markaziy nerv tizimining moslashuvchanligini oshirishga xizmat qiladi.

Sensor integratsiyaning autizimli bolalarga ta'siri

Amaliy kuzatuvlar va ilmiy tadqiqotlar natijasida quyidagi ijobiy o'zgarishlar qayd etilgan:

- sensor sezgirlikning me'yorlashuvi;
- stereotip harakatlarning kamayishi;
- diqqat va xotiraning yaxshilanishi;
- mayda va yirik motorikaning rivojlanishi;
- muvozanat va koordinatsiyaning yaxshilanishi;
- nutq va kommunikativ faollikning ortishi;
- mustaqil faoliyat ko'nikmalarining rivojlanishi;
- ijtimoiy moslashuv darajasining oshishi.

Shuningdek, sensor integratsiya terapiyasi logopedik, psixologik va defektologik mashg'ulotlar bilan birgalikda olib borilganda yuqori samaradorlik beradi.

Ta'lim tizimida qo'llash

Inklyuziv ta'lim sharoitida sensor integratsiya elementlarini dars jarayoniga kiritish muhim hisoblanadi. Sensor burchaklar tashkil etish, harakatli tanaffuslar, taktil materiallardan foydalanish va individual yondashuv autizimli bolalarning o'quv faoliyatini sezilarli yaxshilaydi.

Sensor integratsiya buzilishlarining turlari

Autizm spektri buzilishi bo'lgan bolalarda sensor tizim faoliyatidagi o'zgarishlar turli ko'rinishda namoyon bo'ladi. Mutaxassislar ularni asosan uch guruhga ajratadilar.

1. Sensor giperreaktivlik (o'ta sezgirlik). Bunday bolalar baland tovush, yorqin yorug'lik, ayrim hidlar yoki kiyim matolariga nisbatan kuchli salbiy reaksiya bildiradilar. Masalan, changyutgich ovozi, qo'ng'iroq yoki ko'p odam yig'ilgan joylar ularda qo'rquv va bezovtalikni keltirib chiqarishi mumkin.

2. Sensor giporeaktivlik (sezgirlikning pasayishi). Bu holatda bola tashqi ta'sirlarga sust javob qaytaradi. Og'riqni kam sezishi, ismiga javob bermasligi yoki atrofdagi voqealarga e'tibor bermasligi kuzatiladi. Shu sababli ular qo'shimcha kuchli sensor stimullarga ehtiyoj sezishi mumkin.

3. Sensor stimullarga intilish. Ayrim bolalar doimo aylanish, sakrash, yugurish, buyumlarni aylantirish yoki turli yuzalarga qo'l tekkizishga moyil bo'ladilar. Bu ularning asab tizimi zarur sensor ma'lumotni izlayotganini ko'rsatadi.

Sensor integratsiya mashg'ulotlarining bosqichlari

- Sensor integratsiya terapiyasi odatda quyidagi bosqichlarda tashkil etiladi:
- bolaning sensor rivojlanishini baholash;
- individual reabilitatsiya dasturini ishlab chiqish;
- terapevtik mashg'ulotlarni bosqichma-bosqich tashkil etish;
- oraliq monitoring va natijalarni baholash;
- ota-onalar uchun uy sharoitida bajariladigan mashqlarni tavsiya etish.

Har bir mashg'ulot bolaning yoshi, rivojlanish darajasi va individual ehtiyojlariga moslashtiriladi.

Ilmiy tadqiqotlar tahlili

So'nggi yillarda sensor integratsiya terapiyasining samaradorligini baholashga bag'ishlangan ko'plab tadqiqotlar o'tkazilgan. Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, sensor integratsiya mashg'ulotlari muntazam olib borilganda bolalarda diqqatni jamlash, o'zini boshqarish, harakat koordinatsiyasi va ijtimoiy faollik sezilarli darajada yaxshilanadi. Ayrim tadqiqotlarda stereotip harakatlar kamaygani, emotsional barqarorlik oshgani va ta'lim jarayonidagi ishtirok faollashgani qayd etilgan. Shu bilan birga, mutaxassislar sensor integratsiya terapiyasini yakka usul sifatida emas, balki logopedik, psixologik, defektologik va pedagogik yordam bilan uyg'un holda qo'llash eng yaxshi natija berishini ta'kidlaydilar.

Ota-onalar bilan hamkorlikning ahamiyati

Sensor integratsiya terapiyasining muvaffaqiyati ko'p jihatdan ota-onalarning faol ishtirokiga bog'liq. Mutaxassis tomonidan tavsiya etilgan mashqlarni uy sharoitida muntazam davom ettirish, bolaning sensor ehtiyojlarini inobatga olish va qulay muhit yaratish ijobiy natijalarni mustahkamlaydi.

Uy sharoitida qum bilan o'ynash, plastilin va loy bilan ishlash, suv o'yinlari, muvozanat mashqlari, to'siqlardan o'tish, turli fakturadagi buyumlarni ushlash hamda ritmik harakatli o'yinlardan foydalanish tavsiya etiladi. Bunday faoliyatlar bolaning sensor tizimlarini faollashtirib, uning mustaqilligi va ijtimoiy moslashuvini rivojlantirishga yordam beradi.

Pedagogik amaliyotdagi ahamiyati

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari va umumta'lim maktablarida sensor integratsiya elementlarini joriy etish inklyuziv ta'lim samaradorligini oshiradi. Sensor burchaklar tashkil etish, harakatli tanaffuslar, vizual jadval va individual yondashuvdan foydalanish autizm spektri buzilishi bo'lgan bolalarning dars jarayonidagi ishtirokini yaxshilaydi, stressni kamaytiradi va o'quv motivatsiyasini oshiradi.

Xulosa

Sensor integratsiya terapiyasi autizm spektri buzilishi bo'lgan bolalarni kompleks rivojlantirishda samarali usullardan biridir. Mazkur yondashuv orqali bolaning sensor tizimlari uyg'unlashadi, xulq-atvori me'yorlashadi, motor va kommunikativ ko'nikmalari rivojlanadi hamda jamiyatga moslashuvi yaxshilanadi. Shu sababli sensor

integratsiyani maxsus va inklyuziv ta'lim tizimida keng qo'llash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
2. Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim bo'yicha mahalliy ilmiy manbalar va maqolalar.
3. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental
4. Disorders, Fifth Edition (DSM-5). Washington, 2013.
5. World Health Organization. Autism Spectrum Disorder.
6. Winnie Dunn. Living Sentionally. London, 2008.